

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ҲУҚУҚШУНОСЛИК ФАКУЛЬТЕТИ

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИ

фанидан

МАЪРУЗА МАТНИ

Наманган - 2010

Фуқаролик ҳуқуқи ва процесси кафедрасининг 2010 йил 25 августдаги №1 қарори билан тасдиқланган.

Тузувчилар:

Ш.Ш.Шорахметов	Тошкент давлат юридик институти “Фуқаролик процесси” кафедраси мудири, ю.ф.д., профессор
З.Н.Эсонова	Тошкент давлат юридик институти “Фуқаролик процесси” кафедраси доценти, ю.ф.н.
М.М.Мамасиддиқов	Тошкент давлат юридик институти “Фуқаролик процесси” кафедраси доценти, ю.ф.д.
Д.Ю.Ҳабибуллаев	Тошкент давлат юридик институти “Фуқаролик процесси” кафедраси катта ўқитувчиси, ю.ф.н.
М.А.Дониёров	Тошкент давлат юридик институти “Фуқаролик процесси” кафедраси катта ўқитувчиси
В.Норбеков	Фуқаролик ҳуқуқи ва процесси кафедраси ўқитувчиси
Б.Кенжаев	Фуқаролик ҳуқуқи ва процесси кафедраси ўқитувчиси

Такризчилар:

М.Жиянов	Ҳуқуқшунослик факультети декани: ю.ф.н.,доцент
М.Акаева	Фуқаролик ҳуқуқи ва процесси кафедраси мудири: ю.ф.н.,доцент

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИНИНГ ТАМОЙИЛ (ПРИНЦИП)ЛАРИ

1-§. Фуқаролик процессининг демократик принципига асосланиши

2-§. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи принциплари тушунчаси ва тизими

Мавзунинг мақсади: Мазкур мавзуда фуқаролик процессуал ҳуқуқининг асосий хусусиятлари ўз ифодасини топган бўлиб, уларнинг моҳиятини англамасдан туриб, бутун фуқаролик процессуал ҳуқуқи мазмун ва йўналишларини тушуниш мумкин эмас. Бу мавзуда ҳуқуқ принципларининг умумий назарий тушунчалари ёритилган бўлиб, шулар билан бир қаторда фуқаролик процессуал ҳуқуқининг асосий қоида, тамойил (принцип)лари унинг қатор институтларининг мазмунини ўзлаштириш учун татбиқ этиш билан аҳамиятлидир. Фуқаролик процессининг принципларига - фуқаролик процессуал ҳуқуқининг раҳбарий қоидалари киради. Ўзининг мазмуни бўйича тамойил (принцип)лар, фуқаролик ишларини судда кўриш ва ҳал қилиш борасидаги вазифалари ва фаолияти билан боғлиқ қоидалардир. Одил судловни амалга оширишда қонунчилик, фақат фуқаролик процессидаги тамойил (принцип)ларга риоя қилинган ҳолдагина таъминланиши мумкин.

Шунинг учун ҳам ҳуқуқ принципларидан ҳар қандай четга чиқишлик, ғайриқонуний ҳал қилув қарорини чиқаришга, бу эса, ўз навбатида, юқори суд томонидан албатта бекор қилинишига сабаб бўлади (ФПКнинг 314-моддаси). Умуман олганда, бутун ҳуқуқ тизими, унинг нормалари қоида (принцип)ларга мос бўлмоғи лозим. Ҳуқуқ ёки қонун қиёслаш (аналогия)ни тadbиқ этиш лозим бўлган ҳолларда суд, ҳуқуқ тамойил (принцип)ларига амал қилади. Қайси нормалар тегишли қоида (принцип)лар билан мустаҳкамланганлигини аниқлаш ва уларни қанчалик муҳим эканлигини кўрсатиш билан бу қоида (принцип)ларни тушунтира билиш ҳамда фуқаролик процессуал ҳуқуқи принципларининг кафолатини нималардан иборат эканлигига аҳамият бериш керак.

Ушбу мавзуда фуқаролик процессининг демократик принципига асосланиши ва фуқаролик процессуал ҳуқуқи принциплари тушунчаси ва тизими билан боғлиқ масалалар очиб берилди.

Мавзуда қўйилган масалалар миллий қонунчилик ва хорижий тажриба, яқин ўтмишдаги ҳуқуқий тизим ва бугунги реал ҳолат, назария ва амалиёт қиёсий ракурслардан туриб, очиб берилди.

Таянч тушунчалар:

Принцип, Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг принциплари, Одил судлов, Судьяларни сайлаш ва тайинлаш, Фуқаролик ишларининг яқка тартибда ва ҳайъат томонидан кўрилиши, Судьяларнинг мустақиллиги, Судда иш кўришнинг ошкоралиги, Тарафларнинг тортишуви, Тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги, Иш кўришнинг бевоситалиги, Иш кўришнинг оғзакилиги.

Назорат саволлари:

1. Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг принциплари тушунчаси ва моҳиятини тушунтиринг.
2. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи принциплари тизими ва таснифи.
3. Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг ташкилий-функционал принципларини изоҳланг.
4. Судьяларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга бўйсунishi принципини тушунтиринг.
5. Суд ишлари юритиладиган тил принципининг моҳияти нимада.
6. Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг функционал принциплари.
7. Ишларни амалдаги қонун ҳужжатлари асосида ҳал қилиш.

8. Тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги қайси қонун ҳужжатлари билан тарбига солинади.

1-§. Фуқаролик процессининг демократик принципага асосланиши

Мустақил Ўзбекистон фуқароларининг кенг иштирокида қабул қилинган Конституцияси халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилишини ҳамда давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамият ва фуқаролар олдида масъул эканлигини эълон қилди.

Давлат ҳокимияти органлари демократик тамойилларга асосланган ҳолда иш олиб боришлари билан бирга мажбурий этиш воситаларини ҳам сақлаб қолади ва бу воситаларни халқнинг туб манфаатларини, уларни турмуш қоидаларини бузувчиларга ишлатади.

Ўзбекистонда яшовчи барча фуқароларнинг Конституция ва бошқа қонунларда белгилаб қўйилган ва бажарилиши лозим бўлган ҳуқуқ ва бурчлари турли усуллар билан назорат қилинади.

Конституциянинг янги жиҳатларидан бири фуқароларнинг ҳам, давлатнинг ҳам ўзаро ҳуқуқ ва бурчлар орқали узвий боғланганлигидадир. Шундай экан фуқароларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишлари бошқа фуқароларнинг ҳамда давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатларига зид бўлмаслиги лозим.

Амалдаги қонунлар Конституция асосида фуқароларга берилган ҳуқуқлар билан бир қаторда тегишли бурчларини бажариши лозимлигини қайд қилади. Масалан, процессуал қонунчиликда фуқароларга эркин ҳуқуқ тамойиллари билан бир қаторда шу ҳуқуқларни асослаш, тасдиқлаш, исботлаш-баҳслашиш (тортишувчилик) қондасига риоя қилган ҳолда амалга ошириш лозимлиги ҳам белгиланган. Демак, ҳуқуқ бор жойда бурч бўлишлиги зарурий талаб бўлиб, жамиятда шахснинг тутган ўрни, мавқеи фақат ҳуқуқ билангина эмас, шу билан бирга бурч билан ҳам белгиланади.

Ҳар бир фуқаронинг қонунда белгиланган ҳуқуқларини бажармаслиги муайян оқибатларни келтириб чиқаради. Бу уларда қонунларни бажариш масъулиятини оширади. Фуқарога берилган эркинлик билан бир қаторда ўзига юклатилган масъулиятни ҳам сезиши зарур.

Фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлар асослари Ўзбекистон қонунларида назарда тутилган тамойиллардан, шунингдек фуқаролар ва ташкилотларнинг қонунда назарда тутилмаган бўлсада, фуқаролик қонунларнинг мазмунидан, фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтирадиган ҳаракатлардан келиб чиқиши Фуқаролик кодексида баён қилинган. Амалдаги қонунларда мустақил Ўзбекистон Республикаси ўз фуқароларига берилган асосий ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаши билан бирга уларга нисбатан муайян бурчларни юклаши қонуннинг устиворлиги, унга ҳурмат нуқтаи назари билан қараб, ижро қилиш зарарлиги назарда тутилган.

Фуқароларнинг асосий бурчлари Конституция ва бошқа қонунларда ўз ифодасини топган бўлиб, уларда фуқаролар Конституцияга риоя қилиш билан бирга ундаги ҳар қандай қоидалар бузилишининг олдини олиши, бошқа шахсларнинг қадр-қимматини ҳурмат қилишга мажбур эканлиги ўз ифодасини топган. Ҳуқуқи бузилган манфаатдор шахс уни тиклаш мақсадида судга мурожаат қилишга ҳақли эканлиги ҳам таъкидланган (ФПКнинг 1-моддаси).

Ҳар бир фуқаро ўзларига юклатилган бурчларини бажариш вақтида қонунларга риоя қилишлари, жамиятнинг турмуш қоидаларини ва маънавий қадриятларини ҳурмат қилишлари лозим.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида халқимиз учун муҳим аҳамиятга эга бўлган демократик принциплар ўз ифодасини топган ва уларни кафолатланиши кўрсатилган. Бу конституцион принциплар жумласига: ҳуқуқ тартиботни мустаҳкамлаш,

фуқаролар ва ташкилотлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадларини кўзлаб суд ишларини юритишда қонунчиликка риоя қилиш асосида иш олиб бориш, судда ишларни кўриш ва ҳал қилиш билан фуқаролар ва суд ҳокимиятининг ўрни ҳақида, одил судловни амалга оширишга қаратилган тамойиллар, судьялар ишларини яқка тартибда, қоллегиал тарзда кўрилиши, судьяларни фақат қонунга бўйсинишлари каби муҳим принциплар киради.

Мамлакатимизда одил судловни амалга оширишнинг процессуал шакли бўлиб кўрилган фуқаролик суд ишларини юритиш тартиби ҳокимият тузумига хос демократик принциплар асосида тузилган. Булар Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Процессуал кодексида ва бошқа қонунларда ўз ифодасини топган.

2-§. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи принциплари тушунчаси ва тизими

Фуқаролик жараёнининг тамойил (принцип)лари деб, фуқаролик процессуал ҳуқуқининг асосий, раҳбарий қоидаларига айтилади. Ўзининг мазмунини бўйича бу принциплар суднинг фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилиш борасидаги вазифалари ва фаолияти тўғрисидаги принциплари бўлиб кўрилади.

Жараён принциплари тизими «Судлар тўғрисида»ги қонунда ва фуқаролик процессуал ҳуқуқи меъёрларида ифодаланган бўлиб, амалда бўлиши, тадбиқ этилиши юзасидан бир-бирлари билан ўзаро узвий боғлиқ ҳолда икки гуруҳга: биринчидан, суд тузилиши ҳамда суд ишларини юритишга оид умумий принципларга ва иккинчидан, фақат суд ишларини юритишга хос принципларга бўлинади.

Биринчи гуруҳга доир бўлган принциплар қуйидагича: 1)одил судловнинг фақат суд томонидан амалга оширилиши; 2)фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги; 3)одил судловни сайланган (тайинланган) судьялар томонидан амалга оширилиши; 4)фуқаролик ишларининг биринчи инстанция судида кўрилишида халқ маслаҳатчиларининг иштирокисиз судьянинг яқка тартибда юқори судларда эса ишларнинг қоллегиал, яъни энг камида учта судья иштирокида кўрилиши; 5)судьяларнинг мустақиллиги; 6)суд ишларининг миллий тилда юритилиши ва 7)судда иш кўришнинг ошқоралиги принципларидир.

Иккинчи гуруҳга оид принциплар: 1)ишларнинг амалдаги қонунлар асосида ҳал қилиниши; 2)чин ҳақиқат; 3)жараёндаги эркинлик ҳуқуқи, яъни диспозитивлик; 4)тортишувчилик; 5)фуқаролик ишларида иштирок этувчи тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги; 6)ишнинг оғзаки кўрилиши; 7)иш кўришнинг бевоситалиги; 8)суд ишининг узлуксиз кўрилиши ва 9)суд ҳимоясидан фойдаланиш имкониятининг таъминланиши принципларидир.

Процессуал ҳуқуқининг конституцион принциплари ва уларнинг амалда бўлиши кафолатлари тўғрисида тўхталиб, бу принципларнинг ўзлаштиришни осонлаштириш мақсадларида, аввало юқорида кўрсатилган биринчи гуруҳга оид принципларни баён этамиз.

1. Одил судловни фақат судлар томонидан амалга оширилиши принципи. Ўзбекистон Республикасида одил судловни амалга оширишни, бунинг учун махсус ташкил этилган, давлат органларига судга топширади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддасида ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш ҳуқуқи кўрсатилган.

Фуқаролик ҳуқуқлар асосан суд органлари томонидан ҳимоя қилинади. Шу билан биргаликда меҳнат ҳуқуқи, оила ҳуқуқи, уй-жой ҳуқуқи муносабатларидан келиб чиқадиган низолар бошқа органларда ҳам чунончи, меҳнат ишлари комиссияларида, ҳакамлар (ҳолислар) судларида ҳам кўрилиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 111-моддасида мулкчиликнинг турли шаклларида асосланган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ўртасидаги, шунингдек тадбиркорлар ўртасидаги иктисодиёт соҳасида ва уни бошқариш жараёнида вужудга келадиган хўжалик низоларини

ҳал этиш Олий ҳўжалик суди ва жойлардаги ҳўжалик судлари томонидан уларнинг ваколатлари доирасида амалга оширилиши таъкидланган.

Суд ўз фаолиятини амалга оширишда муайян процессуал шароитларда ҳаракат қилади. Бу шароитлар чин ҳақиқатни аниқлашга, ҳаққоний қарор чиқаришга имконият беради.

Суднинг фуқаролик ишлари бўйича чиқарган қарорлари фақат юқори суд органлари томонидангина бекор қилиниши ёки ўзгартирилиши мумкин. Маълум ҳуқуқнинг бузилганлигини белгилаш ва ҳуқуқни бузувчи шахсни муайян фуқаролик ҳуқуқий жавобгарликка, яъни мулкӣ жавобгарликка тортиш ҳуқуқи асосан суд органларига берилган.

Фуқаролик процессуал қонунлари судга, муайян асослар бўлган тақдирда фуқаролик ишларини судга тааллуқли бўлмаса, иш юритишни тугатишга, ишни мазмуни бўйича ҳал қилиш учун бошқа бирон-бир ташкилотга юбориш ҳуқуқини беради. Бундай тартибнинг ўрнатилиши одил судловни фақат суд томонидан амалга оширилиши принциpidан четлаш бўлиб кўрилмайди.

Айрим фуқаролик ишларининг кўрилиши ва ҳал қилинишини суд тааллуқчилигига қараб, бошқа идораларга ҳам юбориши мумкин. Аммо бундай ҳолларда ҳам суд ўзининг устунлик ҳуқуқини сақлаб қолади, чунки чиқарган қарорлари юзасидан ижро варақалари берилишида, уларнинг қонунга мувофиқ бўлиш-бўлмаслигини текшириш вазифаси судга юклатилган бўлади.

Баъзи низолар бир неча органлар томонидан кўрилиши мумкин, масалан, меҳнатга оид низолар бўйича ходим хоҳишига қараб меҳнат низоларини кўриш комиссияга, сўнгра унинг қарорларидан норози бўлса, судга мурожаат қилишга ҳақли.

қонун баъзи ҳолларда, айрим талабларни кўриш ва ҳал этишда устунликни ҳўжалик судига нисбатан умумий судга беради, чунончи: ФПКнинг 32-моддасида бир-бири билан боғлиқ бўлиб, баъзилари судга, баъзилари эса ҳўжалик судларига тааллуқли бўлган бир қанча талаблар бирлаштирилганда, бу талабларнинг ҳаммаси судда кўрилишлиги белгиланган.

Агар ҳакамлар судлари меҳнат ва оила муносабатларидан келиб чиққан низоларни ҳал қила олмасалар, ҳўжалик судлари фуқаролар билан фуқаролар ўртасидаги низоларни кўрмасалар, маъмурий органлар эса, фуқаролик, оилавий ва меҳнатга оид ҳуқуқларни ҳимоя қилиш вазифасини фақат қонунда махсус назарда тутилган ҳоллардагина амалга оширсалар-умумий судлар фуқаролар иштирок этган барча ҳуқуқий низоларни ҳал қиладилар. Чунки судларга бундай устунликнинг берилиш уларнинг Конституцияга мувофиқ демократик тартибда ташкил топиши билан амалдаги қонунларга мувофиқ, ҳар томонлама тўла текшириш ва ҳаққоний ҳал қилиш имкониятига эга бўлишлари билан белгиланади. Суд вазифаларини бошқа органлар ўз зиммаларига олишлари одил судлов тўғрисида Конституцияда белгиланган принципнинг бузилиши бўлиб кўрилади.

Фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги принципи. Ўзбекистон Республикасида одил судлов фуқароларнинг қонун ва суд олдидаги тенглиги асосида амалга оширилади.

Одил судловлик соҳасида бу принцип фуқаролик ишларининг судда кўрилишида барча фуқароларнинг жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар қонун ва суд олдида тенг даражада бўлишлари билан белгиланади (ФПКнинг 6-моддаси ва «Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 5-моддаси).

Барча фуқаролар учун суд ишлари ягона тартибда амалга оширилади. Фуқаролик ишларининг тааллуқлиги, яъни судга ёинки бирон бир ташкилотга, идорага тааллуқли бўлишлиги бу принципни ўзгартирмайди.

Фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги принципи икки турдаги мазмунга эга. Бунда биринчидан, ягона, яъни ҳаммага бирдай бўлган суд тўғрисидаги қоида

ифодаланса, иккинчидан, ҳаммага баробар тадбиқ қилинадиган ҳуқуқнинг ягоналиги тўғрисидаги қоида ўз ифодасини топган.

Ягона суд тўғрисидаги қоида шундан иборатки, Республикамизда миллат, жинс, ижтимоий аҳвол ва бошқа ҳолатларга қараб айрим шахсларга муайян имтиёзлар берадиган ёки ҳуқуқларни камситадиган судлар йўқ. Конституциямизда, судлар тўғрисидаги қонунларда белгиланганидек, суд тизими ягона ҳисобланади ва судлар фуқаролар учун бир хилда иш кўрадилар.

Ҳуқуқларнинг, жумладан процессуал ҳуқуқларнинг ҳам ягоналиги тўғрисидаги қоида қонунларнинг ҳамма тенг тадбиқ этилишини билдиради.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларнинг тенглигини фақат расмийгина эмас, балки ҳақиқатда амалда белгилади ва фақат эълон этиш билангина чекланмай, барча фуқароларга Конституция билан ва бошқа қонунлар билан ўрнатилган ҳуқуқлардан тенг даражада, бирдек фойдаланиш имкониятини таъминлади. Ўзбекистон халқининг миллатидан қатъий назар, улар Ўзбекистон Республикасининг фуқароларини ташкил этадилар (Конституциянинг 8-моддаси).

Шунинг учун фуқароларнинг ҳуқуқларини тўғридан-тўғри ёки бошқа бирон усулда чеклашга ёхуд аксинча айрим фуқароларга уларнинг ирки, миллатга мансуб бўлишига, мулкӣ, ижтимоӣ ҳолатига, диний эътиқодларига қараб бирон-бир имтиёзларнинг берилишига йўл қўйилмайди.

Фуқаролар ҳуқуқларининг тенглиги-уларнинг ҳуқуқлари бузилганида ҳуқуқни бузувчилар давлат, жамият, суд олдида тенг даражада жавобгарликка тортилиши билан ҳам белгиланади. қонунларни бузувчи шахслар хизмат вазифаларидан ва кўрсатган хизматларида қатъий назар, жавобгарликка тортиладилар.

Демократик ҳуқуқӣ давлат кўришда кишиларнинг ҳуқуқ ва бурчлари уйғунлаштирилган тарзда ифодаланиши керак. Фуқаролар ва ташкилотларнинг ҳеч қайсилари фақат бурчларгагина эга бўлиб ҳуқуқлардан маҳрум этилишига ва аксинча, ҳуқуқлардан фойдаланиб, мажбуриятлардан, бурчлардан, четланишларига йўл қўйилмайди. Кимда-ким қонун ёки шартнома билан олинган бурчларини бажаришдан бош тортса-қонун ва суд ҳимоясидан фойдалана олмайди.

3. Одил судловнинг сайланган ва тайинланган судьялар томонидан амалга оширилиши принципи. Ўзбекистон ўз мустақиллигига эга бўлгунга қадар судьялар сайланиши асосида фаолият кўрсатар эдилар. Янги Конституцияга кўра, суд тизими беш йил муддатга сайланадиган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Ўзбекистон Республикаси Хўжалик суди, қорақалпоғистон Республикасининг Олий суди, қорақалпоғистон Республикаси Хўжалик судидан шу муддатга тайинланадиган вилоят судлари, вилоят хўжалик судлари, Тошкент шаҳар суди ва Хўжалик суди, туман, шаҳар судларидан иборат тузиладиган бўлди. Агар муқаддам Республика Олий суди, судьялари Олий Совет сессиясида вилоят ва Тошкент шаҳар судларининг раислари, уларнинг ўринбосарлари, аъзолари тегишли халқ депутатлари Советлари томонидан беш йил муддатга сайланадиган бўлсалар, эндиликда бу қоидага ўзгартириш киритилиб, вилоят, Тошкент шаҳар ва туман судлари Президент томонидан тайинланадиган бўлди.

Муқаддам туман, шаҳар судьяларини юқори Советлар томонидан сайланиши тартиби амалиётда ижобий натижа бермаётганлиги тўғрисида ҳуқуқшунослар юридик адабиётларда ўз фикр-мулоҳазаларини баён қилгандилар. Айрим собиқ совет ходимлари ва депутатларнинг судья танлаш ишларига асоссиз равишда аралашувлари агар уларнинг талаблари бажарилмаса, «судьяни сайлашда қарши овоз беражаклари ҳақида» кўп далиллар бўлган ва бу ҳақда матбуотларда ҳам берилган. Бундай нуксонларни бартараф этиш ва суд ҳокимиятини мустаҳкамлаш мақсадида Конституциянинг 93-моддасини 10-11-бандларида Олий Мажлисга Президент Конституциявий суд Раиси ва судьяларини, Олий суд Раиси ва судьяларини, Олий Хўжалик суди Раиси судьяларини тақдим этишлиги вилоят, туман, шаҳар, хўжалик судьяларининг судьяларини тайинлаш ва лавозимларидан

озод этишга ҳақли эканлиги тўғрисида кўрсатилган. Бундай ваколатнинг Президентга берилиши ниҳоятда тўғри ва адолатли бўлиб, бу ўзбек давлатчилиқ тарихидан маълум, масалан, кўкон хонлигида қози калон ва бошқа қозилар бевосита хон томонидан тайинланган. Демак, бундай қонданинг Конституцияга киритилишини давр талаби деб қаралмоғи лозим.

«Судлар тўғрисида»ги қонунда судьяларни сайлаш, тайинлашда номзодлар масаласига ҳам қатор янгиликлар киритилган. Бунга кўра, Ўзбекистон Республикасининг 25 ёшга тўлган, олий юридик маълумотли, ҳуқуқ ихтисоси бўйича камида икки йиллик меҳнат фаолиятига эга бўлган, малака ихтисосини топширган фуқаролар туман (шаҳар) суди, Хўжалик суди судьяси этиб тайинланиши; олий юридик маълумотли, ҳуқуқ ихтисоси бўйича камида беш йиллик, шундан судьялик лавозимига камида икки йиллик иш фаолиятга эга бўлган, малака имтиҳонини топширган фуқаро қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят, Тошкент шаҳар судьяси ва Тошкент шаҳар Хўжалик суди судьяси этиб тайинланиши; агар олий юридик маълумоти бўлиб ҳуқуқ соҳасида камида етти йиллик, шу жумладан, судьялик лавозимида камида беш йиллик меҳнат фаолияти бўлиб, малака имтиҳонини муваффақиятли топширган номзод Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Олий Хўжалик судига судья этиб сайланишлари муҳим талабларидандир.

Мустақил Республикамиз ўзининг қуролли Кучларига, алоҳида Мудофаа вазирлигига, эга бўлганлиги туфайли ҳарбий судларни ҳам ташкил этиш лозим бўлди. Шунинг учун бу тўғрида қонунда алоҳида кўрсатилди. Жумладан, ҳарбий судья этиб тайинлаш учун ҳақиқий ҳарбий хизматни ўтаётган, офицерлик таркибидаги ҳарбий унвонга эга бўлган, юқорида қайд этилган талабларга жавоб берувчи Ўзбекистоннинг фуқароси бўлиши мумкин.

Булардан ташқари «Судлар тўғрисида»ги қонунда ҳарбий судлар судьяларини Ўзбекистон Республикасининг «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги қонуни, ҳарбий низомлар, ҳарбий хизматчилар учун белгиланган ва мазкур қонунда кўзда тутилган ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоя чоралари тадбиқ этилиши кўрсатилган.

Ўзбекистон Конституциясининг суд ҳокимияти бўлимида Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раисини ва судьяларини сайлаш Республика Олий Мажлисининг мутлоқ ваколатига кириши ва вилоят, туман судлари судьяларини тайинлаш ва лавозимидан озод этиш ваколатини Президентга берилиши ва шу билан боғлиқ бўлган мунозараларга чек қўйди.

Муқаддам белгиланган туман, шаҳар судьяларини юқори Советлар томонидан сайлаш тартиби амалиётда ижобий натижа бермаганлиги амалиётда ўз тасдиғини топди. Бу масаланинг Конституцияда тўғри ва замон талабига асосланган ҳолда ҳал этилганлиги, кадрлар танлаш билан боғлиқ бўлган ғайриқонуний ҳаракатларнинг олдини олишга имкон берадиган бўлди.

Конституцияда судьяларни тайинлаш масаласини Президентнинг ваколатига берилиши суд тузилиши қонунчилигида бурилиш нуқтаси бўлди дейиш мумкин.

4. Фуқаролик ишларини судда қоллегиал асосида кўрилиши принципи. Фуқаролик ва жиноий суд ишларини юритиш процесснинг раҳбарий қондаларига амал қилган ҳолда олиб борилиши лозимлиги қонунда ўз ифодасини топган. Муқаддам ҳар қандай ишларни суд биринчи поғона (инстанция) тариқасида халқ маслаҳатчиларининг иштирокида кўриши белгиланган эди. Амалдаги қонунчиликка киритилган ўзгартиришларга қараганда, Ўзбекистон Республикаси Олий судидан ташқари барча биринчи инстанция судларида ишлар судьянинг якка ўзи томонидан кўрилади. Ишни судьянинг якка ўзи кўрганида ва ҳал этганида у суд номидан иш юритади.

қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят, Тошкент шаҳар суди Раисининг қарорига мувофиқ ҳар қандай иш ҳайъат томонидан кўрилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий судида ишлар уч судьядан иборат таркибида кўрилади.

Ишни кассация тартибида, шунингдек суд назорати тартибида кўриш камида уч нафар судьядан иборат таркибдаги суд томонидан амалга оширилади.

Ишни кўриш пайтида келиб чиқадиган ҳамма масалалар судьянинг якка ўзи томонидан, ишни судьялар хайъати кўраётган ҳолларда эса, судьяларнинг кўпчилик овози билан ҳал қилинади. Ҳар бир масала хайъат томонидан ҳал қилинганида судьяларнинг биронтаси ҳам овоз беришда бетараф қилишга ҳақли эмас. Раислик қилувчи ҳаммадан кейин овоз беради.

Озчилик томонида қолган судья ўзининг алоҳида фикрини ёзма равишда баён қилишга ҳақли, унинг бу фикри ишга кўшиб қўйилади, бироқ эълон қилинмайди. Ишда иштирок этувчи шахслар судьянинг алоҳида фикри билан таништирилмаслиги юқоридаги қонунларда ўз аксини топган.

Одил судловни қоллегиал тартибда амалга оширишда судьялар тенг ҳуқуқларидан фойдаланади.

Фуқаролик ишларини қоллегиал тартибда кўрилиши ҳар қайси судьянинг билими ва тажрибасини ҳисобга олган ҳолда фуқаролик ишини тўғри ва асослантириб ҳал қилинишига ёрдам беради.

Фуқаролик ишларини иккинчи, яъни кассация инстанция судида суднинг уч судьяси таркибида назорат инстанцияси судида эса суднинг энг камида учта судья таркибида қоллегиал кўрадилар. Суднинг маслаҳат уйида қарор чиқаришда тенг ҳуқуққа эга бўлиб, масалаларни кўпчилик овоз билан ҳал қиладилар.

Кўрилаётган принцип билан судларни четлатиш ҳуқуқи тўғрисидаги принцип узвий боғлиқдир. Бу принцип фуқаролик ишларини судда тўғри, бегараз кўрилишини таъминлаш имкониятини бериш билан бирга, суд таркибидан судьяни асоссиз четлатилишига йўл қўймайди.

Судьянинг якка ўзи томонидан бажарган процессуал ҳаракатлари ҳам баъзи ҳолларда суд томонидан қоллегиал тартибда текширилиши мумкин. Чунончи судья томонидан нотўғри қабул қилинган ариза юзасидан кўзғатилган фуқаролик иши бекор қилиниши ёнги бутунлай кўрилмасдан қолдирилиши мумкин.

Ўзбекистоннинг 1978 йилги Конституциясида судлар одил судловни амалга оширишда биринчи босқичдаги ҳамма судларда фуқаролик ва жиноий ишларни бамаслаҳат (қоллегиал) тартибда, халқ маслаҳатчилари иштирокида кўрилиши белгиланган эди. Кўп ҳуқуқшунос олимлар ва амалиётчи ходимлар амалдаги Конституцияда халқ маслаҳатчилари институти ўз ифодасини топмаганлигидан таажубланган эдилар.

Тажриба шуни кўрсатдики, Конституция ижодкорлари бу масалани суд амалиётига тўғри ёндашган ҳолда ҳал этганлиги исботланди. Чунки амалдаги Конституция асосида 1993 йил 2 декабрда «Судлар тўғрисида»ги қабул қилинган қонунга асосан Ўзбекистон Республикаси Олий судида биринчи инстанция тариқасида ишларни халқ маслаҳатчилари иштирокисиз Олий суднинг уч судьясидан иборат таркибда кўриш тўғрисидаги ҳуқуқий меъёр, жиноий ва фуқаролик ишларини мутахассис судьялар томонидан тўғри ҳал этишга қаратилган чора бўлди.

Амалдаги ФПКнинг янги жиҳатларидан яна бири шуки, ишнинг моҳиятига қараб юқори судлар, жумладан, қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят, Тошкент шаҳар суди Раисининг қарорига мувофиқ ҳар қандай иш хайъат томонидан кўрилиши мумкинлиги белгиланган (ФПКнинг 13-моддаси 2-банди).

5. Судьяларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга бўйсунishi принципи. Судьялар мустақил иш кўришлари ва фақат қонунга бўйсунishi ва одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашishга йўл қўйилмаслиги ва бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарлиги тўғрисида

Конституцияда махсус қоида белгиланган (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 112-моддаси).

«Судлар тўғрисида»ги қонунда судьяларнинг мустақиллигини таъминлаш масаласига таъриф берилган бўлиб, бунга кўра уларни қонун билан белгиланган тартибда сайлаш, тайинлаш, озод қилиш; судьялар дахлсизлиги; одил судлов қатъий тартибда амалга оширилиши; қарор чиқариш чоғида судьялар маслахатининг сир тутилиши ва уни ошкор қилишни талаб қилишни таъқиқлаши; судга ҳурматсизлик ёки муайян ишларни ҳал қилишга аралашishi; судьялар дахлсизлигини бузганлик учун жавобгарлик; судьяга унинг олий мақомига муносиб равишда давлат ҳисобидан моддий ва ижтимоий таъминот белгилаш орқали таъминланиши белгиланган.

Булардан ташқари давлат идоралари ва бошқа ташкилотлар, муассасалар, мансабдор шахслар, фуқаролар судьялар мустақиллигини ҳурмат қилишлари ва шунга риоя этиш шартлиги судьяларга ҳурматсизлик билдириб, шунингдек уни очикдан-очик менсимасликдан далолат берувчи ҳаракатлар қилиш амалдаги қонунларга асосан жавобгарликка сабаб бўладиган ҳолатлар бўлиб ҳисобланади.

Одил судловни амалга ошириш борасида судьяларнинг амалга ошириши лозим бўлган процессуал қоидаларни бузишга қаратилган оммавий ахборот воситаларининг хабарлари, иш бўйича ҳукм, ҳал қилув қарори чиқмасдан олдин ишни қандай ҳал бўлиши лозимлиги ҳақида фикр билдириш таъқиқланади.

Конституциянинг бу талаби Фуқаролик ва Жиноят процессуал кодексларида ҳамда «Судлар тўғрисида»ги қонунда ҳам ўз аксини топган ва такомиллаштирилган, масалан, ФПКнинг 7-моддасида айтилишича, фуқаролик ишлари бўйича одил судловни амалга оширишда судьялар мустақилдирлар ва фақат қонунга бўйсунадилар.

Судьялар фуқаролик ишларини қонун асосида, мустақил Республиканинг ҳукукий тушунчасига мувофиқ судьяларга четдан таъсир этишга йўл қўйилмайдиган шароитда ҳал қилишлари лозим. Ишни кўришда ташқи таъсирот бўлмаслиги заминиди, ишнинг қандай ҳал қилиниши кераклиги тўғрисида ҳеч кимнинг кўрсатма бермаслиги, бундай ҳуқуқ юқори судга ҳам берилмаганлиги тўғрисидаги қоидалар кўрсатилган.

Судьяларнинг мустақиллиги қатор процессуал нормалар билан таъминланади. Чунончи: қарор чиқаришда судьялар маслахати сир сақланади; иш юзасидан бирон-бир масалани ҳал этишда, қарор чиқаришда судья мустақил бўлиб, ўз фикр ва мулоҳазаларини билдиришлари мумкин. қарорга қўшилмаган судья ўзларини алоҳида фикрини ёзма равишда баён қилишга ҳақлидирлар.

Судьялар фуқаролик ишлари юзасидан келтирилган далилларга баҳо беришда иш ҳолатларини аниқлашда, иш ва ишга оид бошқа масалаларни кўриш ва ҳал қилишда қўлланиши лозим бўлган ҳукукий меъёрларни танлашда мустақилдирлар.

Ишнинг судда кўрилишида прокурор ёки давлат идора органининг, эксперт ва мутахассисларнинг берган фикрлари, шунингдек жамоат ташкилотлари фикрлари суд учун мажбурий эмас.

Ишни кассация ва назорат тартибиди кўрувчи юқори суд идоралари ҳам суд қарорини бекор қилишда ва ишни янгидан кўриш учун юборишда қандай ҳал қилиш лозимлиги ҳақида кўрсатма беришга ҳақли эмаслар.

6. Суд ишларининг миллий тилда юритилиши принципи. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 115-моддасида Ўзбекистон Республикасида суд ишларини юритиш ўзбек тилида, қорақалпоқ тилида ёки муайян жойдаги кўпчилик аҳоли сўзлашадиган тилда олиб борилади. Суд ишлари олиб борилаётган тилни билмайдиган судда қатнашувчи шахсларга таржимон орқали иш материаллари билан тўла танишиш ва суд ишларида иштирок этиш ҳуқуқи ҳамда судда она тилида сўзлаш ҳуқуқи таъминланади.

Суд ишлари юритилаётган тилларни билмайдиган шахсларга ўз она тилида арз қилиш, баёнот ва кўрсатув бериш, судда сўзлаш ва илтимос қилиш, шунингдек ФПКнинг

9-моддасида белгиланган тартибда таржимоннинг хизматидан фойдаланиш ҳукуқи таъминланади.

Суд ҳужжатлари ишда иштирок этаётган шахсларга уларнинг она тилларида ёки улар биладиган бошқа тилда таржима қилиб топширилиши лозим. Бу ҳуқуқий меъёرنинг асосий вазифаси суд ишларини юритиладиган тилни билмаган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини тегишли даражада ҳимоя этилишини кафолатлайди. Суд ишларининг миллий тилда юргизилиши қоидага кўра, суд ишларини юритилишида иштирок этувчиларга ва суд мажлиси залида ҳозир бўлган шахсларга жараёни тушунарли бўлишини ва шу билан бирга судда иш кўришнинг тарбиявий характерда бўлишини таъминлайди. Бу қоида жараённинг барча босқичларига тегишли бўлиб, унинг бузилиши судни ҳукми, ҳал қилув қарорини бекор қилинишига асос бўлади.

Юқорида қайд қилинган ҳоллардан кўринадики, агар ишда қатнашувчи шахснинг иши, масалан, тожик миллатига мансуб аҳоли кўпчиликини ташкил қиладиган жойдан бўлса, шу ерли халқнинг тилида иш кўрилиши, бунинг учун лозим ҳолларда таржимон билан таъминлаш масаласи туради. Бу қонуннинг заминида Республикани миллий сиёсатга бўлган муносабатини муҳимлигини кўрсатувчи ҳолатдир.

Суд ишларини юргизиладиган тил тўғрисидаги принципнинг бузилиши ФПКнинг 314-моддаси 3-бандида кўрсатилганидек, суд ҳал қилув қарорини албатта бекор қилинишига асос бўлади.

7. Судда иш кўришнинг ошқоролиги принципи. қонун билан белгиланган айрим истиснолардан ташқари, барча ҳолларда, ишларнинг ҳамма судларда очик кўрилиши Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 113-моддаси билан белгиланган ва кафолатланган. Шунга биноан фуқаролик суд ишлари ошқора равишда, фуқароларнинг иштирокида кўрилади.

Фуқаролик суд ишларининг очик, ошқора кўрилиши ишда иштирок этувчиларга, шунингдек суд залида ҳозир бўлган бошқа шахсларда ҳам, катта таъсурот қолдириб, суд жараёнининг тарбиявий ролини таъминлайди.

Ишларнинг очик кўрилиши фуқароларга судьяларнинг ишлари билан бевосита танишиш, уларнинг фаолиятини халқ назорати остига олиш имконини беради ва шунинг ўзи билан фуқаролик ишларининг тўғри ҳал этилишини таъминлайди.

ФПКнинг 10-моддасида кўрсатилганидек, барча судларда ишларни кўриш, ошқора олиб борилади. Бунда баъзи истиснолар белгиланган. Чунончи: қонунда белгиланишича, давлат сирини сақлаш манфаатлари ёки ишда иштирок этувчи шахсларнинг ҳаёт сирларига оид маълумотларнинг фош қилинмаслиги талаб қилинган барча ҳолларда ҳамда тижорат сирларини сақлаш билан боғлиқ бўлса, фарзандликка олишнинг сир сақланишига оид маълумотларни ва ёзишмаларни сирини фош бўлмаслиги, суднинг асосланган ажримига биноан судда иш кўриш бутунлай ёки қисман ёпик равишда ўтказилади.

Суд мажлисида иш ёпик кўрилса, бу мажлисда ишда иштирок этувчи шахслар, уларнинг вакиллари судда ишни кўришда қатнашишга йўл қўйилган жамоат ташкилотлари вакиллари, зарур ҳолларда эса гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар ва таржимонлар ҳам қатнашадилар.

Ишнинг ёпик суд мажлисида кўрилиши тўғрисидаги ажрим судья (суд) томонидан чиқарилиши тегишли равишда асослантирилган бўлиши керак. Ёпик суд мажлисида қабул қилинган суд қарорлари ҳамма ҳолларда ошқора эълон қилинади.

Суд ишларининг юритилишини белгиладиган иккинчи гуруҳ тамойил (принцип)лар тубандагилардан иборат:

1) ишларни амалдаги қонунлар асосида ҳал қилиш принципи. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 2-моддасида кўрсатилганидек, давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар.

Давлат ва жамоат ташкилотлари, мансабдор шахслар Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ва қонунларга риоя қилишга мажбурдирлар. ФПКнинг 12-моддасини 1-

қисмида бу конституцион ҳуқуқий меъёр ўз ифодасини топган. Бу қонунда кўрсатилишича, суд ишларини Конституцияга ва Ўзбекистон Республикаси қонунларига асосан ҳал қилиши лозим. Суд шунингдек қонунга ва Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасига мувофиқ чет давлатларини ҳуқуқ нормаларини ҳам қўллайди. Давлат ҳокимияти ва бошқарув идоралари томонидан ўзларига берилган ҳуқуқ доирасида чиқарилган ҳуқуқий ҳужжатларни ҳам тадбиқ қилади.

қонунларнинг суд томонидан тўғри тадбиқ этилиши алоҳида аҳамиятга эгадир. Фуқаролик суд ишларини тўғри ва одилона ҳал қилиниши фуқаролик, оила, меҳнат ва бошқа ҳуқуқий меъёрларнинг тўғри тадбиқ этилиши йўли билан белгиланади.

Фуқаролик суд ишларини кўзғатилганда муайян қонуннинг бўлмаслигини кўрсатиб, фуқаролик ҳуқуқларини суд томонидан ҳимоя қилинишини рад этишга қўйилмайди. ФПКнинг 12-моддаси 3-қисмида кўрсатилганидек, низоли муносабатни тартибга соладиган қонун бўлмаган тақдирда, суд шу муносабатга ўхшаш муносабатни тартибга соладиган қонунни тадбиқ этади. Бундай қонун ҳам бўлмаган тақдирда эса суд, Республика қонунларининг умумий асослари ва маъносига таянади.

Суд фуқаролик ишларини қонун қиёслаши (аналогияси) ёки ҳуқуқ қиёслаши (аналогияси) бўйича фақат низоли муносабатни тартибга солувчи моддий ҳуқуқ (масалан, фуқаролик, меҳнат, оила ҳуқуқлари) нормалари бўлмагандагина ҳал қилинади. Фуқаролик ишларини процессуал ҳуқуқ нормалари қиёслаши (аналогияси) бўйича ҳал қилиш қонунда белгиланмаган.

Фуқаролик жараёнида ишларнинг амалдаги қонунлар асосида ҳал қилиниши принципи-ишларнинг процессуал ҳуқуқ нормаларига аниқ риоя қилганлиги ҳолда кўрилиши, ишларнинг ҳал қилинишида моддий ҳуқуқ нормаларига қатъиян амал қилиниши, суд ишида қатнашувчи тарафларнинг процессуал ҳаракатлари устидан суд назоратини олиб борилиши, суднинг чиқарган ҳал қилув қарорларининг қонунга мувофиқ бўлиш-бўлмаслигининг кассацион ва назорат тартибида текширилишнинг мажбурийлиги, суднинг ўз ташаббуси билан баъзи процессуал ҳаракатлар қилишга ҳуқуқли ва мажбур бўлишлиги, қонунларнинг айрим фуқаролар ва ташкилотлар томонидан бузилиши ҳоллари аниқланганда-суднинг бу тўғрида хусусий ажримлар чиқариши билан таъминланади.

2) Ишни ҳолисона (объектив ҳақиқатни) аниқлашга қаратилган принципи.

Ишни ҳолисона (объектив ҳақиқатни) аниқлашга қаратилган принципи ФПКнинг 15-моддасида белгиланган. Бу қонунда айтилишича, суд тақдим қилинган материаллар ва баёнотлар билан чекланмасдан, ишнинг ҳақиқий ҳолатини, тарафларнинг ҳуқуқ ва бурчларини ҳар тарафлама, тўлиқ ва ҳолисона равишда аниқлаш учун қонунда кўрсатилган ҳамма чораларни кўришга мажбурдир.

Бу принцип мазмунида фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилишда суд ҳақиқатда мавжуд бўлган ҳолатларни аниқлаш учун чоралар кўриши, тарафлар ўртасидаги муносабатларни аниқ белгилаши, суднинг қарори суд мажлисида ҳар тарафлама текширилган ва аниқ исботланган ҳолатларни асосланган бўлиши тўғрисидаги қоида ётади.

Ишни ҳолисона, ҳақиқатни белгилаш мақсадларида суд ишда иштирок этувчи шахсларга уларнинг ҳуқуқ ва бурчларини тушунтириш, муайян процессуал ҳаракатлар қилиш ёки қилмасликнинг оқибатлари тўғрисида уларни огоҳлантириш, ҳамда уларга ўз ҳуқуқларини амалга оширишларига ёрдам кўрсатиши лозим бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал ҳуқуқи ҳамда ҳуқуқий меъёрларнинг аксарияти қандайдир шаклда бўлмасин, фуқаролик ишини ҳақиқий ҳолатини аниқлашга қаратилган бўлиб, бу ўз навбатида ишни ҳолисона ҳал қилишга қаратилган принципни амалдаги кўринишидир. Бу қоида фуқаролик жараёнининг ҳамма босқичларига тегишлидир.

3) Эркин ҳуқуқ принципи.

Фуқаролар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан ҳимоя қилинадиган манфаатлари бузилганида, бу ҳуқуқларнинг қўриқланиши, ҳуқуқларнинг тикланиши тўғрисида одатда суд органларига мурожаат қилинади. Бундай ҳолларда моддий ҳуқуқ ҳамда уни ҳимоя қилиш воситалари бўлган процессуал ҳуқуқ меъёрларини ишлатиш ҳуқуқи фуқаролик жараёнининг эркин ҳуқуқчилиги, яъни жараёндаги эркинлик ҳуқуқи деб аталади.

Эркинлик ҳуқуқининг мазмуни қуйидагилардан: 1)даъво қилиш ҳуқуқи; 2)даъводан воз кечиш ҳуқуқи ёки даъвони эътироф этиш (тан олиш) ҳуқуқи; 3)ўзаро келишиб ишни тамомлаш ҳуқуқи; 4)суднинг қарори устидан шикоят қилиш; 5)суд қарорини мажбурий равишда бажартиришни талаб қилиш ҳуқуқларидан иборат бўлади.

Суд фуқаролик ишини қўришга қуйидаги ҳолларда киришади:

1. 1. ўзининг ҳуқуқини ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатини ҳимоя қилиш учун мурожаат қилувчи шахснинг аризаси бўйича;
2. 2. прокурорнинг аризаси бўйича;
3. 3. давлат бошқарув идоралари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари ва айрим фуқароларнинг аризалари бўйича, агарда қонунга кўра улар бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат қилишлари мумкин бўлса (ФПКнинг 5-моддаси).

Юқорида келтирилган қонун фуқароларнинг ҳуқуқи бузилганда унинг қўриқланишини илтимос қилиш ҳуқуқини мазкур шахснинг ўзига бериши билан бирга, бузилган ҳуқуқларнинг ҳимоя қилиниши мақсадларида, фуқаролик жараёнида прокурорнинг иштирок этиши, фуқаролик ишининг бевосита суд, давлат ва жамоат ташкилотлари ташаббуси билан қўзғатилиши мумкинлигини белгилайди.

Моддий ҳуқуқи бузилган фуқаро эркин ҳуқуқлик принципига биноан даъво қўзғатиш ёки қўзғатмаслик ҳуқуқига эга. Ташкилотларнинг ҳуқуқлари бузилиши ҳолларида эса-мазкур ташкилотларнинг мансабдор шахслари мулкӣ бўлган ҳуқуқни қўриқлаш мақсадларида, даъво қўзғатиш ҳуқуқларига эга бўлибгина қолмасдан, балки бундай даъвони қўзғатишга мажбурдирлар.

Бу принципга мувофиқ, даъвогар ўз даъвосининг предметини, ҳажминини, ҳуқуқий асосини белгилайди; иккинчи тараф-жавобгар эса, даъвони тан олиш ёки даъвога қарши бўлиб, даъвони инкор этиш ҳуқуқига эгадир.

Судда қўзғатилган фуқаролик иши тарафларнинг ўзаро келишувлари бўйича тамомланиши ҳам мумкин. Аммо тарафларнинг, яъни даъвогар ва жавобгарнинг ўз ҳуқуқлари ва бурчларини амалга ошириш-оширмаслик тўғрисидаги ихтиёрий ҳаракатлари ўзаро келишувлари суд учун мажбурий эмас. Суд давлат ва жамоат манфаатлари талаб қилинганида ёки бирон-бир шахсларнинг ҳуқуқлари бузилишига қаратилган ҳолларда даъводан воз кечишни ёки даъвони тан олишни ҳал қилмаслиги ҳам мумкин. Тарафларнинг даъво ишини ўз розиликлари бўйича бутунлай тамомлашлари тўғрисидаги келишувлари ҳам суд учун мажбурий эмас.

Фуқаролик ишида қатнашувчи даъвогар ва жавобгарлар суднинг ҳал қилув қарори устидан, шунингдек юқори судларнинг ажримлари устидан шикоят бериш ва бермаслик ҳуқуқига эгадирлар. Аммо баъзи ҳолларда фуқароларнинг, ташкилотларнинг ҳуқуқларини ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш зарур бўлган ҳолларда, қонунӣ кучга кирмаган суднинг ҳал қилув қарори устидан прокурор кассация протести келтириши мумкин. Ишда иштирок этувчиларнинг бири томонидан шикоят берилганида ёки бир шахснинг ёки бир неча шахсларнинг манфаатлари кўзланиб, протест келтирилганида, юқори суд фақат бу шикоят ва протестлар билан чекланиб қолмасдан, ишнинг ҳамма ҳолатини бутунлай текширишга мажбур бўлади.

Эркин ҳуқуқ принципи даъво ишининг қўзғатилишидан бошлаб то даъво юзасидан чиқарилган қарорларнинг ижро этилишигача қўлланиб, ишда иштирок этувчиларга тегишли процессуал ҳуқуқларнинг қонунлар билан белгиланган тартибда амалга оширилишини таъминлайди.

4) Тортишувчилик принципи.

Фуқаролик жараёнида бу принцип тубандагилардан иборат: биринчидан, ишда иштирок этувчи ҳар қандай шахс фуқаролик иши тўғрисида арз қилиши, баёнотлар бериши, эътироз билдириши, илтимослар қилиши, судга далиллар топшириш билан ўзининг ҳақлигини исботлаши, шу мазмуни бўйича ўз фикрларини айтиши мумкин; иккинчидан, прокурор иш ҳолатларини исботлаши, ишнинг айрим масалалари юзасидан, шунингдек ҳамма иш бўйича судга ўз фикрини бериши мумкин; учинчидан, суд ҳолисона усул билан ҳақиқатни белгилаш мақсадида ўз ташаббуси билан далиллар тўплаш ҳуқуқига эгадир.

Тортишувчилик принципига мувофиқ ҳар бир тараф ўзининг талаблари ва эътирозларига асос қилиб кўрсатилган ҳолатларни исботлаши керак, шунинг учун тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар зарур далилларни судга келтирадилар. Агар тақдим этилган далиллар етарли бўлмаса, суд тарафларга ва ишда иштирок қилувчи бошқа шахсларга қўшимча далиллар тақдим этишни таклиф қилади. қўшимча далиллар тақдим этиш тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар учун қийинчилик туғдирса, суд уларнинг илтимосига кўра, далилларни тўплашда уларга ёрдам беришлари мумкин (ФПКнинг 57-моддаси).

Юқорида келтирилган қонундан маълум бўлишича, тортишувчилик принципи тарафларнинг иш ҳолатларини исботлаш борасида бўлган ҳуқуқ ва бурчларининг суднинг ишни ҳал қилиш учун зарур бўлган ҳолатларни аниқлашга бўлган ҳуқуқ ва бурчлари билан узвий равишда боғлиқ бўлишлигини билдиради. Ишда қатнашувчи тарафларнинг ўз талаблари ва эътирозларини исботлаш учун келтирилган далиллар суд томонидан текширилади ва иш учун аҳамиятли бўлган бошқа фактлар билан солиштирилади ҳамда зарур ҳолларда тарафлардан бошқа қўшимча далиллар келтириш талаб қилинади ёки суд бу далилларни тўплашда уларга ёрдам кўрсатади.

Тортишувчилик принципи-суднинг чиқарган ҳал қилув қарорининг қонунийлигини ва асосли бўлишлигини кассация тартибида текширувчи иккинчи инстанция судида ҳам қўлланилади. Бинобарин, тарафлар кассация шикоятни ёки прокурорнинг кассация протестининг рад қилинишини кўзлаб ўзларининг баёнотларини беришга ҳам ҳақли бўладилар.

қонун тортишувчилик принципининг амалга оширилиши принципини таъминлаш мақсадларида фуқаролик ишларини кўрувчи ва ҳал қилувчи судларга муайян бурчлар ҳам юклайди. ФПКнинг 15-моддасида белгиланганидек, суд тақдим қилинган ҳужжатлар ва баёнотлар билангина чекланмасдан, ишнинг ҳақиқий ҳолатини, тарафларнинг ҳуқуқ ва бурчларини тўлиқ ва ҳолисона равишда аниқлаш учун қонунда кўрсатилган ҳамма чораларни кўришга ҳақли.

Суд ишда иштирок қилаётган шахсларга уларнинг ҳуқуқ ва бурчларини тушунтириш, процессуал ҳаракатлар қилиши ёки қилмаслигининг оқибатлари тўғрисида уларни хабардор қилиши ҳамда ишда иштирок қилаётган шахсларга ўз ҳуқуқларини амалга оширишда ёрдам кўрсатиши лозим.

5) Фуқаролик ишларида иштирок этувчи тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги принципи.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида кўрсатилганидек, фуқаролар иқтисодий, сиёсий, социал ва маданий ҳаётимизнинг барча соҳаларида тенг ҳуқуқли бўлишлари қонун олдида тенглиги кўрсатилган. Фуқаролик жараёнида иштирок этувчи тарафларнинг тенг ҳуқуқли бўлишлари Республикамиз судининг демократик асосларга асосан тузилганлигидан далолат беради.

Юқорида кўрсатилган конституцион принципга мувофиқ фуқаролик ишида иштирок этувчи шахслар фуқаролик ишларининг юритилишида тенг ҳуқуқдан фойдаланадилар. Улар тенглик асосида судда ҳар турли илтимос қилишлари, ишнинг ҳамма материаллари билан танишишлари, барча процессуал ҳаракатларнинг қилинишида ҳозир бўлишлари, суд мажлисларида шахсан ёки вакиллари орқали кўрсатма беришлари,

суддан тушунтиришлар олишлари, лозим ҳолларда эса-ёрдамлар ҳам олишлари, суднинг ҳал қилув қарорлари ва ажримлари устидан шикоятлар беришлари, ҳал қилув қарорларининг ижро этилишида иштирок этишлари мумкин. Фуқаролик ишида ҳар икки тараф ҳам тенг даражада даъво кўзғатиш-кўзгатмаслик, даъво талабларига эътироз билдириш-билдирмаслик, даъвони бутунлай ёки қисман тан олиш ёки бутунлай тан олмаслик ҳуқуқига эгадирлар. қонун даъвогарга қандай ҳуқуқлар берган бўлса, масалан, даъво кўзғатиш ёки даъводан тўла ёки қисман воз кечиш ҳуқуқлари берилган бўлса, жавобгар ҳам ўз навбатида даъвога қарши бўлиш, даъвони рад этиш учун далиллар келтириш, даъвони тўла ёки қисман тан олиш ҳуқуқига эга бўлади. Тарафлар суд мажлиси давомида ҳам тенг даражада бўлиб, сўзга чиқиш, кўрсатувлар, баёнотлар бериш ҳуқуқларига эга бўладилар.

6) Ишни оғзаки кўриш принципи.

Бу принцип судда иштирок этувчи тарафлардан процессуал ҳаракатларни оғзаки равишда ифодалашни талаб қилади. Суд ишни оғзаки кўрганда тарафлар, гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар, таржимонлар, шунингдек ишда иштирок этувчи прокурор билан бевосита иш муносабатида бўлиш имкониятига эга бўлади.

Фуқаролик ишига изоҳлар ёзма равишда тақдим этилган бўлса ҳам, аммо суддаги иш материаллари оғзаки равишда текширилади. Суд мажлисида оғзаки текширилган вақтда аниқланган ва тасдиқланган материалларгина суд қарорига асос қилиб олинади. Суд мажлисида айтилган сўзларнинг ҳаммаси суд мажлисини баённомасига ёзилиши оғзакилик принципига ҳилоф келмайди. Аксинча суд мажлисида айтилган сўзларнинг баённомасига ёзилмаслиги суд қарорининг қонуний ва асосли бўлишини текшириш имкониятидан маҳрум қилади.

Фуқаролик жараёнининг оғзакилиги принципига мувофиқ суд тарафларнинг оғзаки баёнотлари, изоҳларини, гувоҳлар, экспертлар ва мутахассисларнинг оғзаки кўрсатувларини эшитади. Суд мажлисида кўриладиган барча масалалар оғзаки муҳокама қилинади. Бундай усул судьяларга иш ҳолатларини ойдинлаштиришларига ва уларда иш юзасидан тўғри ички тушунча пайдо бўлишига имкон беради. Судга тақдим этилган барча ёзма ҳужжатлар, чунончи экспертларнинг ёзма хулосалари ва бошқа ёзма далиллар оғзакилик принципи талабларига кўра суд мажлисида кўрилиши, оғзаки муҳокама қилиниши лозим бўлади. Фуқаролик ишини судда оғзаки кўрилиши ҳақида ҳамда агар ишни кўриш давомида судья алмаштирилган ҳолларда, бу ишни қайтадан кўрилиши ФПКнинг 11-моддасида кўрсатилган.

7) Судда иш кўришининг бевоситалиги принципи.

Бу принципга биноан фуқаролик ишларини текширувчи ва иш юзасидан қарор чиқарувчи судьялар иш материаллари билан шахсан танишишлари, гувоҳларнинг берган гувоҳлигини, экспертлар хулосаларини, мутахассисларни фикрини эшитишга ёзма далиллар билан танишишга, ашёвий далилларни кўздан кечиришга (ФПКнинг 11-моддаси 1-қисми) далилларни текширишлари ва уларни суд мажлисида бевосита ўзлари, шунингдек ишда қатнашувчиларнинг иштирокида текшириши лозим бўлади.

Бу принципга мувофиқ суд фуқаролик ҳуқуқий низоларни ҳал қилишда тарафларнинг ҳуқуқлари пайдо бўлиши, ўзгариши ёки тугаши билан боғлиқ бўлган фактларни бевосита аниқлайди. Суд умумий қоида бўйича топширилган ҳужжатларнинг асл нусхаларини кўради, фақат истесно тариқасидаги бундай ҳужжатларни суд мажлисига топшириш мумкин бўлмагандагина, ҳужжатларнинг иккинчи нусха (копия)ларидан фойдаланиши мумкин.

Фуқаролик жараёни бевоситалик принципига асосланган бўлса ҳам, аммо айрим ҳолларда, бу қоидадан четга чиқишга қонун йўл қўяди. Масалан, гувоҳ иш кўрилаётган судда бевосита сўроқ қилиниши лозим бўлса ҳам, аммо у иш кўраётган шаҳар ёки тумандан узоқ жойда яшаганида, ишни кўрувчи суднинг махсус топшириғи бўйича, бу гувоҳ ўзининг турадиган жойдаги суд томонидан мазкур иш мазмуни бўйича сўроқ қилиниши мумкин.

8) Ишнинг узлуксиз кўрилиши принципи.

Бу принцип суд ишининг бошланишидан то охиригача, яъни суднинг ҳал қилув қарори чиқарилишига қадар узлуксиз суд мажлисида ва суднинг ўзгармаган таркибида кўрилишини ва бу иш юзасидан ҳал қилув қарори чиқарилмагунча бошқа ишларнинг кўрилмаслигини талаб қилади.

Жараёнинг узлуксизлиги принципига биноан ишнинг кўрилиши тамом бўлган замон дарҳол қарор чиқарилиши ва уни эълон қилиниши лозим бўлади. Кўрилган иш юзасидан чиқарилган қарорни эълон этмасдан туриб бошқа ишни кўришга суд ҳақли бўлмайди. Фақат айрим ҳоллардагина, истеснолар сифатида, мураккаб ишлар бўйича суднинг асослантирилган қарорининг тайёрланиши уч кундан ошиқ бўлмаган муддатга кечиктирилиши мумкин бўлади.

Суд қарори чиқаришда фақат судни мазмунан бошидан охиригача кўришда иштирок этган судьяларгина қатнаша оладилар. Ҳар бир иш бўйича суд мажлиси, дам олиш учун белгиланган вақтдан ташқари узлуксиз давом этади. Суд узлуксиз бошланган ишнинг кўрилишини тамомланмасдан ёки уни кўришни бошқа вақтга қолдирмасдан туриб бошқа ишни кўришга ҳақли эмаслар. Агар ишнинг кўрилиши давомида суд таркиби ўзгарса-ишнинг кўрилиши янгидан бошланади.

9) Суд ҳимоясидан фойдаланиш имкониятининг таъминланиши принципи.

Бу принципга асосан Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги қонунига асосан Ўзбекистон Республикаси фуқаролари давлат бошқарув идоралари ва мансабдор шахсларнинг ҳар қандай ғайриқонуний хатти-ҳаракатларидан, шунингдек шаъни, кадр-қиммати, ҳаёти ва соғлиғи, шахсий эркинлиги ва мулки, бошқа ҳуқуқ ва эркинликларига тажовузлардан суд ҳимоясида бўлиш ҳуқуқига эга. қонунда муассаса, корхона ва ташкилотлар ҳам суд ҳимоясида бўлишига ҳақлилиги кўрсатилган. Судга мурожаат қилиш ҳуқуқидан воз кечиш ҳақиқий эмас.

Суд ҳимоясидан фойдаланиш имкониятининг берилиши принципи аввало суд харажатларининг кўп бўлмаслигидан, баъзи фуқароларнинг суд харажатларини тўлашдан суд томонидан озод қилинишидан ёки уларнинг тўланиши кечиктирилиши билан ифодаланади. Фуқароларга суд ҳимоясидан фойдаланишда кўлайликлар туғдириш мақсадида суд идоралари халқнинг яшаш жойларига мумкин қадар яқинлаштирилиб жойлаштирилган бўлади.

Фуқаролик иши бўйича аризанинг қабул қилиниши тўғрисидаги илтимос суд томонидан фақат айрим, қонунда махсус назарда тутилган ҳоллардагина рад қилиниши мумкин.

Фуқаролик жараёнидан фуқаролик ишининг судда фақат адвокат орқали юргизилиши шарт эмас. Судья иш юзасидан судга мурожаат қилувчига унинг ҳуқуқ ва бурчларини тушунтиради, даъводан воз кечиши оқибатлари тўғрисида, шунингдек бошқа процессуал ҳаракатларнинг оқибатлари тўғрисида тушунтиришлар беради.

Фуқаролик жараёни содда, мураккаблаштирилмаган шаклда амалга оширилиши туфайли фуқаролар ҳар қачон суд ҳимоясидан фойдаланиш имкониятига эга бўладилар.

Мавзу юзасидан масалалар

1-масала

Хайитметова уйдан кўчириш ҳақида Есеновга нисбатан судга даъво билан мурожаат қилган.

Суд даъвони рад қилган.

Апелляция инстанцияси суди 2002 йил 19 апрелдаги ўз ажрими билан ҳал қилув қарорини ўзгаришсиз қолдирган.

Фуқаролик ишлари бўйича вилоят суди раёсати 2002 йил 22 июндаги қарори билан мазкур фуқаролик ишини 2000 йил 23 августда вилоят суди раёсатида кўришда қатнашиб раислик этган судья, шу ишни 2002 йил 19 апрелда апелляция тартибида кўрилишида ҳам қатнашганлигини кўрсатиб, апелляция инстанцияси суди ажримини бекор қилиб, ишни янгидан апелляция инстанциясида кўриш учун юборган.

Савол:

Фуқаролик ишлари бўйича вилоят суди раёсатининг 2002 йил 22 июндаги қарори қонунийми?

2-масала

Туман халқ таълими бўлими Носировга нисбатан оталик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ва фарзандни болалар уйи тарбиясига бериш тўғрисида даъво аризасини киритади.

Прокурорининг илтимосномасига кўра, суд ишни ёпиқ суд мажлисида ўтказиш тўғрисида ажрим чиқаради. Васийлик ва ҳомийлик бўлими инспектори иш юзасидан ўз ҳулосасини берганидан сўнг суднинг талаби билан суд мажлиси залидан чиқариб юборилади.

Мазкур иш кўриб бўлингач раислик қилувчи иш ёпиқ суд мажлисида кўрилганлигини, шунинг учун ҳам суд ҳал қилув қарори ошкор қилинмаслигини, жавобгар Носиров эса суд ҳал қилув қарори билан 3 кундан кейин танишиши мумкинлигини кўрсатди.

Савол:

Ишда суд томонидан қандай камчиликларга йўл қўйилган?

Иш ёпиқ тарзда кўриляётганда суд мажлисида кимлар иштирок этиши мумкин?

3-масала

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро суд прокурорнинг даъво аризаси асосида даъвогар Пўлатовни “Учкун”МЧЖга нисбатан ишга тиклаш тўғрисидаги ишни кўрмоқда эди. Иш юзасидан далилларни текшириш тугалланганидан сўнг, суд иш бўйича танаффус эълон қилди. Соғлиғининг ёмолашганлиги туфайли ишда раислик қилувчи судья бетоб бўлиб, касалхонага тушиб қолади ва соғлиғи туфайли процессни давом эттириш имкониятига эга бўлмайди. Орадан бир қанча вақт ўтиб, туманлараро суднинг раиси мазкур ишни кўрган судьянинг ўрнига ўзи ишда раисликни олиб боради ва иш кўришни давом эттириб, даъвогар Пўлатовни “Учкун”МЧЖга ишга тиклаш тўғрисида ҳал қилув қарори қабул қилади.

Савол:

Мазкур ҳолатда фуқаролик процессуал ҳуқуқининг бирон-бир таомили бузилганми?

4-масала.

Наманган туманлараро фуқаролик ишлари бўйича судида даъвогар Шодиева Н.нинг жавобгар Шодиев А.га нисбатан оталик ҳуқуқидан маҳрум қилинган отани уйдан кўчириш ҳақидаги даъво аризаси юзасидан фуқаролик иши кўриб чиқилди.

Суд мажлиси давомида даъвогарнинг яшаш ва турмуш шароитлари, жавобгарни даъвогар ва унинг болалари билан тинч ҳаёт кечиришига имкон бермаётганлик ҳолатлари юзасидан унинг уйида халқ таълими органи вакили, уй-жой бошқармаси ходими текширув ўтказдилар ва текширув натижалари юзасидан суд мажлисида баёнот бердилар.

Судья иш материалларига кўра, даъвогар фойдасига ҳал қилув қарори чиқариб берди. Лекин ишни апелляция инстанциясида қайта кўриш жараёнида давлат бошқарув органларининг ёзма хулосаси илова қилинмаганлиги, уларни суд жараёнида оғзаки кўрсатма берганликлари, ҳал қилув қарори тегишли далиллар билан исботланмаганлиги кўрсатилди.

- Савол: 1. Ушбу иш юзасидан қандай тамойил бузилган?**
2. Ушбу иш юзасидан суд мажлисини изоҳлаб беринг.

4-масала.

Фуқаро Раҳмонова З. нотариуснинг хатти-ҳаракатлари устидан Қоракўл туманлараро фуқаролик ишлари бўйича судига шикоят билан мурожаат қилади. Бир неча марта суд мажлиси тайинланишига қарамай, белгиланган вақтда номаълум сабабларга кўра суд мажлиси ўтказилмай қолади.

Суд мажлиси жараёнида судья аризачи Раҳмонова З.нинг вакилига шикоятни қайтариб олишни, акс ҳолда ариза судга тааллуқли эмас деган асос билан аризани қабул қилишни рад этишни билдирди. Чунки бу иш бўйича Адлия бошқармасидагилар ишни уларга жўнатилиши кераклиги ҳақида кўрсатма бераётганлигини уқтиради.

- Савол: 1. Ушбу ҳолат бўйича қайси тамойил бузилган?**
2. Судьянинг процессуал ҳаракатлари тўғрими?

5-масала.

Акмал Икромов туманлараро фуқаролик ишлари судида болаларни тарбиялаш учун отадан онага олиб бериш тўғрисидаги фуқаролик ишини кўриб чиқиш жараёнида суд мажлисидаги тартибни бузганлиги учун жавобгар ва унинг томонидаги барча иштирокчилар суд залидан ҳамма вақтга чиқариб юборилди ва ҳал қилув қарори бир томоннинг иштирокисиз чиқарилди. Эълон қилинган ҳал қилув қарорининг кириш қисмида иш ёпиқ суд мажлисида кўриб чиқилганлиги кўрсатилган.

Жавобгар бунга эътироз билдириб, суд мажлиси очиқ кўрилади деб эълон қилинганлигини кўрсатади.

- Савол: 1. Судьянинг ҳаракатлари тўғрими?**
2. Жавобгарнинг эътирозларига қандай қарайсиз?
3. Фуқаролик ишлари бўйича ёпиқ суд мажлиси қайси ҳолатларда амалга оширилади?

ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг асосий тамойиллари деганда нимани тушунасиш?

- а) қонун нормаларида ифодаланмаган ғоявий асослар тушунилади;
- б) қонун ва норматив актларда белгилаб қўйилган қоидалар тушунилади;
- в) фуқаролик процессуал ҳуқуқига оид бўлган нормаларда ифодаланган раҳбарий қоидалар тушунилади;
- г) Конституцияда мустаҳкамлаб қўйилган қоидалар тушунилади.

2. Миллий тил тамойилининг моҳиятини кўрсатинг?

- а) фуқаролик ишларини маҳаллий тил асосида судьялар томонидан кўрилиши;
- б) фуқаролик суд ишларининг ўзбек тилида, қорақалпоқ тилида ёки муайян жойдаги кўпчилик аҳоли сўзлашадиган тилда кўрилиши;
- в) ишларни бошқа тилда кўрилиши;
- г) ўзбек тилига “Давлат тили” мақоми берилиши.

3. Коллегиаллик тамойили деганда нимани тушунасиш?

- а) ишларни судья ва иккита халқ маслаҳатчилари томонидан кўрилиши тушунилади;
- б) ишларни яқка судьянинг ўзи томонидан кўрилиши тушунилади;
- в) ишларни 3 та судьядан иборат таркибда кўрилиши тушунилади;
- г) ишни апелляция ва кассация тартибида кўриш Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий судида, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларида уч нафар судьядан иборат таркибда, назорат тартибида кўриш эса Раёсат аъзоларининг кўпчилиги кўрилиши тушунилади.

4. Суд тузилиши ҳамда суд ишларини юритишга оид умумий тамойилларга қуйидаги қайси тамойил мансуб эмас?

- а) судда иш кўришнинг ошкоралиги;
- б) тортишувчилик;
- в) суд ишларининг миллий тилда юритилиши;
- г) фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги.

5. Қуйидаги тамойиллардан қайси бири суд тузилиши ва суд ишларини юритишга оид умумий тамойилга мансуб?

- а) қонунийлик;
- б) одил судловни сайланган (тайинланган) судьялар томонидан амалга оширилиши;
- в) суд ҳимоясидан фойдаланиш имкониятининг таъминланиши;
- г) ишда иштирок этувчи шахсларнинг тенг ҳуқуқлилиги.

6. Қуйидаги қайси тамойил фақат суд ишларини юритишга хос эмас?

- а) ишларнинг амалдаги қонунлар асосида ҳал қилиниши;
- б) ишнинг оғзаки кўрилиши;
- в) суда иш кўришнинг ошкоралиги;
- г) иш кўришнинг бевоситалиги.

7. Қуйидаги тамойиллардан қайси бири фақат суд ишларини юритишга хос тамойилларга мансуб?

- а) судда иш кўришнинг ошкоралиги;
- б) суд ишларининг миллий тилда юритилиши;
- в) судьяларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга бўйсунishi;
- г) тортишувчилик тамойили.

8. Низоли муносабатни тартибга соладиган қонун бўлмаган тақдирда, суд шунга ўхшаш муносабатни тартибга соладиган қонунни татбиқ этади, борди-ю, бундай қонун ҳам бўлмаса, ...

- а) халқаро ҳуқуқ меъёрларига таянади;
- б) Республика қонун ҳужжатларининг умумий асослари ва маъносига таянади;
- в) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг умумий асослари ва маъносига таянади;
- г) барча жавоблар тўғри.

9. Фуқаролик ишлари апелляция ва кассация тартибида кўриш фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларида...

- а) уч нафар судьядан иборат таркибда амалга оширилади;
- б) тўрт нафар судьядан иборат таркибда амалга оширилади;
- в) беш нафар судьядан иборат таркибда амалга оширилади;
- г) аъзоларнинг кўпчилиги ҳозир бўлган тақдирда амалга оширилади.

10. Ишни кўриш жараёнида судья алмаштирилган тақдирда...

- а) иш бошқа судга ўтказилади;
- б) ишни кўриб чиқиш шу босқичдан давом эттирилади;
- в) иш бошидан қайта кўрилиши керак;
- г) тўғри жавоб йўқ.

11. Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Олий ҳўжалик суди судьяси этиб сайланишининг муҳим талабларидан бирини аниқланг?

- а) ҳуқуқ ихтиссosi бўйича камида уч йиллик меҳнат стажига эга бўлиш;
- б) ҳуқуқ ихтиссosi бўйича камида беш йиллик меҳнат стажига эга бўлиш;
- в) ҳуқуқ ихтиссosi бўйича камида олти йиллик меҳнат стажига эга бўлиш;
- г) ҳуқуқ ихтиссosi бўйича камида етти йиллик меҳнат стажига эга бўлиш.

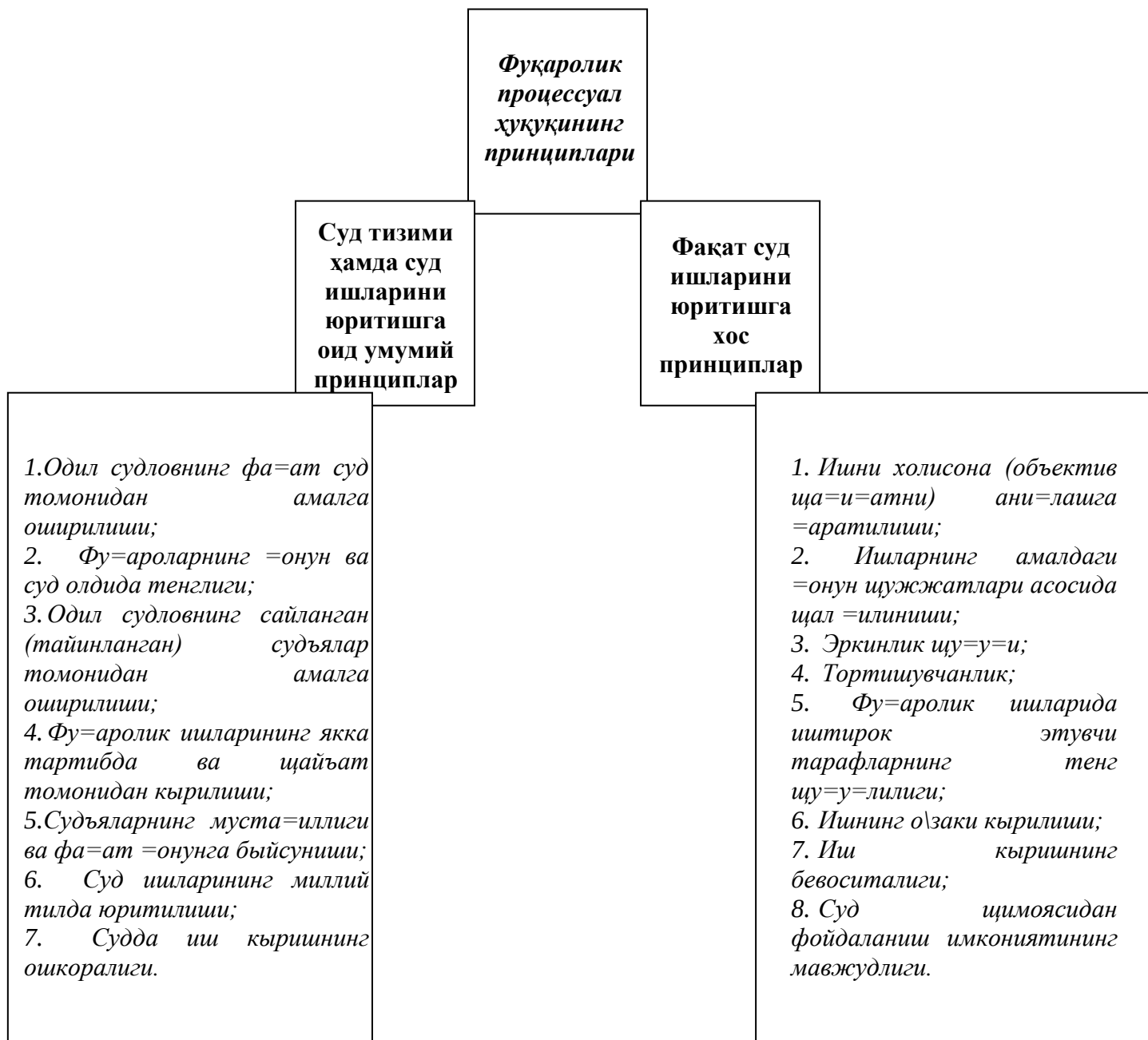
12. «Суд жазоловчи органдан оддий одамларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилувчи органга айланиб, ҳақиқатан ҳам мустақил бўлиб қолиши лозим»лиги тўғрисидаги фикр Президент И.А.Каримовнинг қўйидаги қайси асарида берилган?

- а) «Ўзбекистон ХХІ аср интилмоқда»;
- б) «Адолат-қонун устуворлигида»;
- в) «Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари»;
- г) «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли».

13. Қўйидаги қайси ҳолларда иш суднинг ёпиқ мажлисида кўрилиши талаб этилмайди?

- а) агар суд мажлисида оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирок этаётган бўлса;
- б) давлат ёки тижорат сирларини сақлашни таъминлаш талаб этилганда;
- в) ишда иштирок этувчи шахсларнинг ҳаётига таааллуқли маълумотлар ошкор бўлишига йўл қўймаслик мақсадида;
- г) фарзандликка олиш сири ва ёзишмалар сири сақланишини таъминлаш мақсадида.

Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг принциплари

Ўқув-услубий адабиётлар ва электрон таълим ресурслари рўйхати
Асосий адабиётлар:

1. Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: Адолат, 2001. -512 б.
2. Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикаси Хўжалик процессуал ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: Адабиёт жамғармаси, 2001. -200 б.
3. Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Дарслик. (Қорақалпоқ тилида). –Т.:ТДЮИ, 2005. -448 б.
4. Шорахметов Ш.Ш.Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Дарслик. Лотин ёзувида –Т.: ТДЮИ, 2007.
5. Шорахметов Ш.Ш. Фуқаролик ишларини судда кўришга оид процессуал ҳужжат намуналарига шарҳ. –Т: ТДЮИ, 2005. -361 б.
6. Мамасиддиқов М.М. Меҳнатга оид низоли ишларни судда кўришнинг процессуал хусусиятлари. Ўқув қўлланма. -Т.: ТДЮИ, 2004. -144 б.
7. Мамасиддиқов М.М. Буйруқ тартибида иш юритиш. 7,3 б.т. ТДЮИ нашриёти, 2007.
8. Мамасиддиқов М.М. М.Х.Каримов. Фуқаролик процессида прокурор иштироки. Ўқув амалий қўлланма.-Т.: АҚХМИ. -2008. -170 б.
9. Марипова С.А. Процессуальные особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. -Т.: ТГЮИ, 2007.
10. Марипова С.А. Гражданский процесс. -Т.: ТГЮИ, 2008.
11. Марипова С.А. Судебное представительство. –ТДЮИ, 2009.
12. Эгамбердиев Э.Э. Фуқаролик жараёни ҳуқуқида даъво муаммолари. Ўқув қўлланма. -Т.: Адолат, 1994.
13. Эгамбердиев Э.Э. Фуқаролик процессуал ҳуқуқий муносабатлар. Ўқув қўлланма. -Т.: Адолат, 2000. -92 б.
14. Эсанова З.Н. Оталикни белгилаш тўғрисидаги ишларни даъво тартибида судда кўриш. Ўқув қўлланма. -Т.: Янги аср авлоди, 2002.- 61 б.
15. Хабибуллаев Д.Ю. Алоҳида тартибда иш юритиш. Ўқув қўлланма. Т.2009. -107б.
16. Хабибуллаев Д.Ю. Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг конституциявий тамойиллари –Т.: ТДЮИ, 2006. -68 б.
17. Дониёров М.А.Фуқаролик процессида адвокат иштироки.-Т.ТДЮИ.2007.-99 б.
18. Жамолов Б., Бобокулов А. Фуқаролик ишларини судда кўришга тайёрлаш. Амалий қўлланма.
19. М.А.Дониёров.Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузадиган ҳатти-ҳаракатлар (қарорлар) устидан берилган ариза ва шикоятларни судда кўришнинг процессуал хусусиятлари.-Т.Нихол.2007.174 б.
20. Мамасиддиқов М.М. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. (Умумий қисм) Дарслик. –Т.:ТДЮИ, 2010.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2010.
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. –Т.: Адолат. 2008.
3. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. –Т.: Ўзбекистон Республикасининг Адлия вазирлиги. Расмий нашр. 2008.
4. Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик процессуал кодекси. –Т.: Ўзбекистон. 2005.
5. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. –Т.: Адолат. 2003.
6. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. –Т.: Адолат. 2003.
7. Ўзбекистон Республикасининг Уй-жой кодекси. –Т.: Адолат. 2003.
8. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. –Т.: Адолат. 2008.
9. Ўзбекистон Республикасининг “Адвокатура тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1997.

10. Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2000. № 11, 155-модда.
11. Ўзбекистон Республикасининг “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги қонуни. Т. 2001.
12. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги қонуни. -Т.: 2001.
13. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги Қонуни –Т. 2007.
14. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатининг 1.08.2007 йилдаги "Ҳакамлик судлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги” Қонуни.

Қўшимча адабиётлар:

1. Шорахметов Ш.Ш. Фуқаролик процессуал ҳуқуқини ўрганиш услубияти ҳақида кўрсатмалар. Ўқув-услубий қўлланма. -Т.: ТДЮИ, 2003. -45 б.
2. Мамасиддиқов М.М. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Ўқув-услубий қўлланма. - Фарғона, 2005. -184 б.
3. Мамасиддиқов М.М., Хабибуллаев Д.Ю. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик процессуал ҳуқуқи. (Схема ва жадваллар). Ўқув-услубий қўлланма. -Т.: ТДЮИ, 2006. -168 б.
4. Мамасиддиқов М.М.Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг “Буйруқ тартибида иш юритиш” номли 20-1 бобига шарҳ. Илмий-амалий қўлланма. – Т.: “Ал-фаба-сервис” , 2008. -116б.
5. Мамасиддиқов М.М. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Ўқув- услубий косплекс. –Т.: АҚХМИ. -2008. -332 б.
6. Олимова К.К. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи фани бўйича схемалар (рус тилида). Ўқув -услубий қўлланма. –Т.: ТДЮИ, 2006. -143 б.
7. Мамасиддиқов М.М. Маъмурият сизни ишдан бўшатса. Рисола. –Т.: ТДЮИ, 2006. - б.
8. Эсанова З.Н. Оталикни белгилаш нима? Рисола. -Т.: ТДЮИ, 2006. - 40 б.
9. Эсанова З.Н., С.Собирова. Фуқаролик ишлари бўйича сиртдан иш юритиш. Рисола. -Т.: “МЧЖ” “Ношир”, 2007. - 48 б.
10. З.Н.Эсанова Фуқаролик процессуал ҳуқуқини ўрганиш бўйича услубий кўрсатмалар. (Лотин ёзувида) –Тошкент, ТАҚИ.2007.-426 б.

Электрон таълим ресурслари

1.	Комментарий к гражданскому процессуальному кодексу Федерации. http://www.kodeks37.ru/noframe/infnalog?d&nd=901839130&nh=1 .	Российской
2.	Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь
http://pravo.kulichki.com/vip/gpk/index.htm .	Беларусь
3.	Гражданский процессуальный кодекс Республики Латвия.
http://cld.privatelaw.ru/snglaw/snglaw.htm .	Латвия.
4.	Гражданский процессуальный кодекс Кыргызской Республики
://lawlib.freenet.uz/laws/kyrgyz/gkkg1/congkkg.html.	Кыргызской Республики
5.	Гражданский процессуальный кодекс Республики Армения
http://www.jguard.ru/images/attaches/230/GPK_Armenia.txt .	Армения
6.	Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан
http://www.frmp.kz/cgi-bin/index.cgi/61?pid=83&p=517 .	Казахстан
7.	Гражданский процессуальный кодекс Республики Азербайджан
http://cld.privatelaw.ru/snglaw/snglaw.htm	Азербайджан
8.	Михайловский М. Новые процессуальные кодексы.	

<http://www.strana-oz.ru/numid=11&article=463>

9. Поляков И.Н. Доступность и эффективность гражданского судопроизводства: на сущные проблемы и пути их решения http://www.legist.ru/conf/_Polyakov.htm
10. Зарицкий Д. Некоторые аспекты правового спора, влияющие на подведомственность дел. <http://www.court.by/vestnik/3-2004/e341a6d2f71595f1.html>.